

M. M.-szindróma

A SZLOVÁKIAI MAGYAR IRODALMI GONDOLKODÁS FOLYTONOSSÁGÁRÓL

A MEGÚJULT IRODALMI SZEMLE ÜRÜGYÉN

Lapozgatok az 1989-es rendszerváltás után külsőleg-belsőleg megújult pozsonyi *Irodalmi Szemle* ez évi számaiban, s az egyik novella élén közölt szerzői fotóról hirtelen szembe néz velem M. M., s akaratlanul is összerándul a gyomrom.

M. M. tehetséges fiatal prózairónk, nevére, pontosabban a legbensőségesebb emberi kapcsolataink megkövesedését a ridegségig szenttelen hangon elemző, de talán éppen ennek köszönhetően lélekszorító mélységeket általánosító novelláira már régebben fölfigyeltem. Néhányat be is emeltem közülük az időközben anyagiak híján dicstelenül kimúlt szépirodalmi böngészőnkbe, a *Kontextus*ba, s valami gépelési ügyet kellett megbeszelnünk, így kerültem személyes kapcsolatba is a fiatal szerzővel. Azelőtt sohasem láttam, csak az írásait ismertem. Beszélgettünk, de inkább csak én beszéltem, ő közben gyanakvó, sőt ellenséges arccal méregetett. Ha mégis megszólalt, megjegyzései tartózkodóak, sőt bántóak voltak, s mikor végül is arra a kérdésemre, hogy mit olvas mostanában, azt a választ kaptam, hogy: — Ezt a kérdést visszautasítom!, reménytelenül elhallgattam. Nem tudtam mire vélni viselkedését, s csak távozása után ötlött föl bennem, hogy visszautasító magatartása talán nem is nekem szólt, hanem annak a nemzedéknek, amelyet koromnál fogva képviselek.

Bizalmatlanságot s mérhetetlen időbeli távolságot éreztem minden mozdulatában. A bizalmatlanságot még megértettem volna, hisz jelenthettem a számára akár a fennálló rendszert is (találkozásunkra még valamikor 1989. november 17-e, tehát a rendszerváltás előtt került sor), de az időbeli távolságot nem tudtam megmagyarázni. Hisz hiába voltam (vagyok) körülbelül egy negyed századdal idősebb, mint M. M., amióta él, azóta azonos időkoordináták között élünk. Abszurdnak tűnt ez a teljes idegenség.

Valamikor a hatvanas évek elején Győry Dezsőre, Balogh Edgárra, Forbáth Imrére néztünk mi így, ilyen idegenkedve, mikor is a ködbe vesző, valószerűtlen, két világháború közötti szlovákiai magyar irodalomból hirtelen fizikai létükben is előléptek, megjelentek közöttünk. (Az addig szinte légmentesen lezárt országhatárokon át az egyik Magyarországról, a másik Romániából, a harmadik valahonnan a prágai legendákból került közénk.) Csakhogy a mi nemzedékünk és az ő nemzedékük között ott volt a második világháború és az utána következő, berlini falakat húzó, kapitalista és szocialista vasfüggönyöket lebocsátó hidegháború; a harmincas, negyvenes és ötvenes évek szlovákiai magyar irodalmának a folytonosságát az a ('38-tól '48-ig tartó) tízéves cezúra szakította meg, amely idején (a szlovák állam területén maradt Fábry Zoltán, Szalatnay Rezső és Peéry Rezső publicisztikáját leszámítva) mai területeinken egyszerűen nem létezett magyar írásbeliség — de mi szakította meg a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek

szlovákiai magyar irodalmának folytonosságát, milyen cezúra van M. M. nemzedéke és mondjuk az én nemzedékem között?

Nem hiszem, hogy egy ilyen rövid jegyzetben e szakadás teljes hátterét fel tudnám tárni, egy sajátos mozzanatát azonban megpróbálom körüljárni.

Irodalmi köreinkben makacsul él egy fáma: a '68-at követő „konszolidáció” (vagy „normalizáció”, kinek hogy tetszik) első éveit a szlovákiai magyar irodalmat csak kevésbé veszélyeztették. Sőt a konszolidáció első tíz éve irodalmunknak egyenesen „reneszánsza”, mert csúcserőtekeink éppen ez alatt a tíz év alatt jelentek meg. Nos, én is sokáig hittem ebben a fámában. Hisz azok a készségeink, amelyek a szabadabb hatvanas években alakultak ki bennünk, valóban a hetvenes években formálódtak művekké, s körülbelül 1975-ig még publicisztikánk is fölfelé ívelt. Igaz, ez alatt az idő alatt sok magyar alkotót is kizártak vagy töröltek a pártból, számos írástudónknak fel függesztették vagy megszüntették írószövetségi tagságát, másokat meghurcoltak, kiüldöztek az irodalomból. De az opusok, az irodalom lényegét képező művek azért mégiscsak megjelentek. Emlékezzünk: Dobos Lászlónak (akit pedig a pártból is, s az írószövetségből is kizártak) *Egy szál ingben* című regénye már 1976-ban megjelent! A szlovákiai „normalizátorok” 1970–75-ben még mintha megfeledeztek volna a szlovákiai magyar szellemi életéről.

Így gondolkodtam sokáig én is, mígnem az előbb leírt találkozáshoz hasonló élmények rádöbbsentettek, hogy a „konszolidáció” első szakaszában (s később természetesen még fokozottabb mértékben) olyasvalami történt irodalmunkban, ami ugyan nem volt olyan látványos, mint kéziratok politikai okokból történő elutasítása (habár természetesen ilyen esetekről is tudunk, s nem is egyről), vagy könyvek bezúzása, de kihatása irodalmi életünkre nem kevésbé volt pusztító. Ez a valami pedig irodalmunk szervezetének belső elroncsolása, mikroflórájának a lepusztítása volt.

S be kell ismernünk, hogy ez a fajta konszolidáció nálunk sokkal előbb elkezdődött, mint a szlovák vagy a cseh irodalomban. Vojtech Mihálik, Miroslav Válek, Jozef Kot, Daniel Okáli, s a szlovák irodalom más jeles „normalizátorai” még csak készültek gyászos küldetésükre, a cseh és szlovák irodalmi gondolkodásban még Milan Kundera, Karel Kosík, Ludvík Vaculík, Václav Havel, Dominik Tatarka, Milan Hamada volt a hangadó, s köztük, fórumaikon azt a magaslati, tudótágító levegőt lehetett szívni, amely csak az emberi szellem legnagyobb korszakaira jellemző, mikor a mi lapjainkban már megindult a legalantasabb, legmucsább irodalmi „normalizáció”, az éppen csak felmagasodni készülő szlovákiai magyar szellem ellen acsarkodó középszer harca. Az *Egyszemű éjszaka* (1970) című versantológia nemzedéke és az általuk képviselt irodalommodell és irodalmi gondolkodás elleni 1969–70-es boszorkányüldözésről beszélek.

Mostanában ún. liberális köreinkben fumigáló véleményeket hallani 1968-ról. „'68-ban csak megreformálni akarták a szocializmust, nekünk túl kell lépnünk rajta” mondogatják, s ami a „túllépést” illeti, igazuk is van. Csak akkor válik problematikussá az állításuk, ha elgondoljuk, hogy '68-nak nem csak Dubčekje és Ota Šikja volt, hanem filozófusai is voltak: Kosíkja, Patočkája, Kunderája és Havelje is volt. Sőt sokkal inkább volt bölcselete, mint politikája és közgazdaságtana: az 1989-es közép-európai forradalmak filozófiája 1968-ban fogalmazódott meg és Csehszlovákiában. S Kosíkéé, Patočkéé, Havelék erkölcs- és személyes felelősségközpontú filozófiája úgy mutat túl 1968-on és a szocializmus megreformálásának a programján, mint

mondjuk Voltaire-ék fölvilágosult racionalizmusa a nagy francia forradalmon: az is, ez is előkészített egy forradalmat, de egyik is, másik is túlélte az általa előkészített társadalmi változást.

Nos, az *Egyszemű éjszaka* költői '68 filozófiáján eszmélkedtek, költészetükben, irodalommodelljükben ezt a filozófiát kísérelték meg esztétikailag objektíválni. A személyiség természetes pluralizmusát nem csak vallották, hanem mindenekelőtt művelték, az esztétikai érték elsődleges ismervének a különbözőséget tartották, s ezzel az irodalmi „másként gondolkozásukkal” sikerült is azonnal kihívniuk maguk ellen a különböző totalitarizmusok híveinek a nyílt ellenszenvét. Antológiájuk még meg sem jelent, s máris olyan nagyágyúkból záporozott rájuk a kartács, mint Szalatnay Rezső (aki egyfajta nemzeti totalitarizmus: a „magyar valóság” színeiben vonult ellenük harcba), Mács József (aki nemzeti totalitarizmusát — mintegy a majdani konszolidáció jegyében — úgyesen vörösre festette) és Duba Gyula (aki a valóságelvűség, a realizmus ürügyén tulajdonképpen a középszer standardját szorgalmazta). S történt mindez 1969-ben, amikor is a husáki normalizációt még csak sejteni lehetett! S ez a szlovákiai magyar „prenormalizáció” vezetett el aztán ahhoz a koncepcióhoz, amely szerint a szlovákiai magyar irodalomban 1968—69-ben és utána valamiféle puccs készült, hogy az „Egyszemű éjszaka” radikálisai és támogatóik „*osztrakizálni akarták*” (Bábi Tibor — a szlovákiai magyar „konszolidáció” fő ideológusa — fogalmazott így egy vitánk során!) a szocialista realizmus és a szocializmus régi, bevált irodalmi harcosait, s hogy ennek érdekében igyekeztek megkaparintani minden pozíciót az irodalmunkban.

Ez az elmélet nyilvánosan csak a hetvenes évek második felében hangzott el (a szlovákiai magyar írók szervezetének azon az emlékezetes gyűlésén, amelyen jeles költőnk, Mikola Anikó, az új vezetőséget javasló bizottság tagja azzal vezette be a bizottság előterjesztendő „javaslatát”, hogy ő azzal a javaslatral nem ért egyet, s valószínűleg ki is fejtette volna, hogy miért nem, ha az elnöki asztaltól Bábi Tibor szentori hangon rá nem dördül: „Magának nem az a feladata, hogy egyetértsen, hanem az, hogy olvassa föl a pártcsoport javaslatát!”), szóval, a „puccselmélet” csak úgy '77 táján vált hivatalossá, de érvényesítését a majdani szlovákiai magyar konszolidátorok már jóval korábban megkezdték. Először még nem hatalmi eszközökkel, csak sajtókampányokkal, hangulatteremtéssel, de már az így kialakult sajtó- és hivatali pszichózist is csak nehezen lehetett elviselni. Ennek a pszichózisnak a nyomására került például az *Egyszemű éjszaka* összeállítója (aki azonos e sorok írójával) az *Irodalmi Szemléből* és Pozsonyból már 1971-ben a nyitrai pedagógiai főiskola aziliumába, valószínűleg emiatt a pszichózis miatt hagyta ott a Szemlét 1973 táján az *Egyszemű éjszaka* gárdájának fiatal, jól képzett kritikusa, Zalabai Zsigmond is, s egészen biztosan tudom, hogy ezért vált ki a Szemléből s vállalta inkább a „szabadúszás” nyomorát a fiatalok harmadik támogatója és tanítója, Koncsol László.

Ezzel azonban az a szakadás (idősebbek és fiatalok között), amelyről itt kezdettől fogva beszélek, még nem állt be. A törés akkor vált teljessé, amikor az említett írószövetségi ülés után eltávolították a Szemléből az ott időközben helyünkre lépő Varga Imrét és Tóth Lászlót (az *Egyszemű éjszaka* két legmarkánsabb egyéniségét, akik nem sokkal ezután Magyarországra települnek, s máig ott élnek), s ezzel a Szemle megszűnt az addig megtűrt (pontosabban: a lélektani hadviselés eszközeivel nyomorgatott) ellenzék főruma lenni.

Bábi Tibor még 1962-ben, tehát a hazai reformgondolkodás első nekifutása idején cikket írt (*Nemzedék?* címmel) a „generációs harc” elmélete ellen, de írásában tulajdonképpen a mi nemzedékünket, az 1956 után eszmélkedő fiatalokat támadta. A társadalomban létező ellentéteket kizárólag az osztályellentétekből levezetve, elutasítja a „nemzedék” fogalom bármilyen valós társadalmi tartalmát. „*A múltban e szóhoz tapadt a generációs harc eszméje, ami arra szolgált, hogy elködösítse a társadalmi és osztályerők mozgását, harcát*” — nyilatkozta ki ideológusunk ellentmondást nem tűrően, s ez a kinyilatkoztatás elég volt ahhoz, hogy a „nemzedék” szónak nálunk évtizedekig ellenforradalom-szaga legyen. Pedig talán bizonyítani sem kell, hogy egy-egy nemzedék mennyire valós társadalmi jelentések kifejezője. S az is természetes, hogy a nemzedékek sorában a korban egymáshoz legközelebb álló nemzedékek érthetik meg a legkönnyebben egymást.

Nos, az *Egyszemű éjszaka* tagjainak irodalmi-közéleti-politikai leépítésével, egy teljes nemzedék lehetetlenné tételével a szlovákiai magyar „konzolidátorok” azt a láncszemet szakították ki nemzedékeink láncából, amely a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején az ellenzéki gondolkodású, s (akár öntudatlanul is) ’68-as filozófiájú, fiatal és idősebb íróink természetes kapcsolatát biztosíthatta volna. Nem akarok persze itt egyetlen tényezőt abszolutizálni, hisz a jelzett időben az irodalmi mikroflóra lepusztulása — akár csak az egyéb emberi kapcsolatok elroncsolódása — kétségtelenül több „konzolidációs” tényező következménye volt, de ezt a nemzedékhiátust szimbólumértékűnek érzem: hogy 1938 és ’48 között is egy teljes nemzedék esett ki régióink irodalmának és gondolkodásának folytonosságából (s a kiesés mögött ott érződött a második világháború borzasztó cezúrája), úgy a hetvenes és nyolcvanas években is egy nemzedék eltűnésében s más nemzedékek elnyomorodásában érezhetjük meg leginkább a kor háborús jellegét, rettentő pusztításait.

S itt kell visszatérnem M. M.-hez: ha az *Egyszemű éjszaka* nemzedékének szétverése, lehetetlenné tétele egy korszaknyi szakadék szimbóluma lehet, akkor az M. M.-mel való találkozásomat, illetve a találkozás abszurdumát e szimbólum szimbólumának érzem. Olyan jelképnek, amelybe mindaz belefér, ami abban a sötét szakadéokban történt, de beleférnek a történések következményei is: a bizalmatlanság, amellyel fiataljaink az idősebbekre néznek, a megvetéssel határos gyanakvás, amellyel minden, negyven évnél idősebb emberben egykori „normalizátort” sejtnek, s főleg az a kétes értékű radikalizmus, amellyel a teremtés kezdetének hiszik magukat. S mivel a gondolat kontinuitív és összegző természetének szempontjából minden törés, cezúra, hiátus kóros, én ezt az egész szerencsétlen gubancot egyfajta tünetcsoportnak tartom, s legszívesebben M. M.-szindrómának nevezném.

S ennek az M. M.-szindrómának az ellenében csillant fényt a megújult *Irodalmi Szemle*:

Lapozgatok a hagyományos, „konzolidációs” Szemlénél karcsúbbnak, kisebb terjedelműnek tűnő, de a témákat, a szellem területeit tekintve az elődjénél jóval változatosabb, gazdagabb lapban, s mikor a végére érek, megáll a szemem a kolofonon: Főszerkesztő: Grendel Lajos. Ha az M. M.-szindróma a szakadásnak, a szlovákiai magyar irodalmi gondolkodás, a szellemi folytonosság cezúrájának a szimbóluma, akkor Grendel nevét e szindróma ellenében érzem jelképesnek: jeles írónk az *Irodalmi Szemlében*, a szlovákiai magyar ellenzék egykori lapjában irodalomfolytonossági tényező.

S nem csak azért, mert emlékezetes regénytrilógiájában éppen ő gyónta meg maradandóan (mert esztétikai érvénnyel) a szlovákiai magyar értelmiség negyven éven felüli nemzedékeinek kollektív „bűnét” (ti. azt, hogy a szürke középszer húsz éven keresztül „normalizálhatta” gondolkodásunkat, s ha valaha feloldoz bennünket a történelem, akkor abban nem kis része lesz éppen az ő katartikus büntudatának), hanem azért is, mert Grendel Lajos tulajdonképpen szintén az *Egyszemű éjszaka* nemzedékéhez tartozik. (Annak prózáiról szárnyához persze. Ő valamivel később jelentkezett, mint amazok, s így a kezdeti konszolidáció még nem találhatta „bűnösnek”, a későbbi meg már nemigen bírt vele.) S így, nemzedéki hovatartozásánál fogva, egyenesen hivatott a fiatalabb és idősebb nemzedékek összekapcsolására. S ő ennek a hivatásának becsülettel igyekezett eleget tenni már akkor, mikor a hetvenes évek második felében s a nyolcvanas évek elején a Madách Könyvkiadóban (fegyverbarátságban Zalabai Zsigmonddal) fiatal szerkesztőket gyűjtött maga köré, s a fiatal szerzőket is a Madáchba szoktatva, igyekezett újabb nemzedékeinket a világirodalom s az egyetemes magyar irodalom (s benne a szlovákiai magyar szellemiség) folytonosságába bekapcsolni. Ez az igyekezete most, íme, az *Irodalmi Szemlé*ben publicisztikai, s így hathatósabb fórumot is nyer.

S bizonyára nem véletlen, hogy a *Székfoglaló beszéd helyett* című vezércikkében körvonalazott szerkesztőségi program sokban a hatvanas évek végének és a hetvenes évek elejének *Irodalmi Szemle*-programjaira emlékeztet. Ahogy a megújuló *Irodalmi Szemle* mozgásterét (csehszlovákiai magyar szellemiség, egyetemes magyar irodalom, cseh és szlovák irodalom, s világirodalom!) kijelöli, s ahogy harcot hirdet a szerkesztői gyakorlatban korábban érvényesülő tekintélyelv (az „érdemjelektől roskadozó pályatársak”) ellen, s a megjelenés kritériumát a „korszerű irodalmi formanyelvben, a kellő tehetségben és a szakmai fölkészültségben” jelöli meg, az az egykori *Irodalmi Szemle* legjobb hagyományainak a folytatását ígéri.

De lehet-e ez másként 1991-ben, csaknem két évtizeddel a középszer és butaság ellenforradalma ellen vívott erkölcs- és minőségforradalom után? A „normalizált” gondolat; bezártság, levegőtlenység, irodalmi önnemzés, s csak a légszomjhoz hasonlítható szabadságszomj húsz éve után a gondolat folytonossága természetes mozdulattal nyúl vissza ahhoz a ponthoz, ahol ez a folyamatosság megszakadt. A közbeeső húsz év értékeit is átértelmezve, de mindenekelőtt a szellem teljességét birtokba véve.

Grendel és az *Irodalmi Szemle* fiatal szerkesztői, úgy látszik, tisztában vannak vele, hogy a gondolat nem ismeri a nullát, s hogyha a tegnap indult és ma induló nemzedékek az időszámítás kezdetének hiszik magukat, akkor rosszul hiszik. Egyszer (a negyvenes évek végén, s az ötvenes évek elején) már indultunk a „semmiből”, s amint utólagosan kiderült, az a „semmiből indulás” is csak részben volt a világháború, a lepusztult struktúrák, az intézménytelenség zérusa, s legalább olyan mértékben volt a szellemi restség, a muccsaiság, a középszer, sőt sematizmus alibije. A történelmi-politikai zérus (a konszolidáció húsz évének pusztítása) ma, 1991-ben is nyilvánvaló, de akkor sem indulhatunk megint a semmiből. A gondolat csak a folytonosságot, a teljességet: a múlt újragondolását és a továbblépést ismeri. S mai szellemi fórumaink feladata pontosan ez az újragondolás és továbblépés. M. M.-szindrómáink leküzdésének érdekében is!

Az *Irodalmi Szemle* legújabb számai, hála istennek, ebbe az irányba mutatnak.